

A POZSONYI SZ. FERENCZIEK TARTOMÁNYI KÖNYVTÁRÁNAK CODEXELI.

Közli: **Csontos János.**

A középkori codexek ismertetése igen szerény helyet foglal el irodalmunkban. Húsz év óta, hogy I p o l y i és K n a u z ismertetései¹⁾ a pozsonyi káptalan codexeiről, szerzőikhez méltó bibliographiai apparatussal, megjelentek, a hazai irodalom e nemében valóságos stagnatio állott be s tudományos folyóiratainkban azóta alig találkozunk egy két codex ismertetésével. Pedig a középkori kéziratok ismerete hazai tudományosságunk érdekében nagy mértékben kívánatos, mert ez képesít leginkább azon hézagok kiegészítésére, melyeket történetírásunkban épen úgy mint az irodalom és mivelődéstörténetben oly sokszor tapasztalunk. Azon meggyőződésben vagyok tehát, hogy a hazai irodalomnak jó szolgálatot tenne az, ki az ország különböző könyvtáraiban nagyobbára ismeretlenül lappangó codexeket a tudományos világgal megismertetné. — Egy ismeretlen történeti adat napfényre hozása, vagy egy új hazai író, scriptor vagy miniátor felfedezése, bőven kárpótolja a bűvált fáradozásaiért, s azon erős hit, hogy a sok ismeretlen között, okvetlenül magyar nyelvemléknek is kell lenni, sarkalja lankadni kezdő buzgalmat.

Örömmel fogadtam tehát a M. Történelmi Társulat mult évi kirándulása alkalmából a pozsonyi előkészítő bizottság jelentését: hogy az ottani ferencziek tartományi könyvtára XIV—XV. századi codexekkel bir.

Ezeknek rövid ismertetését alább veszi a t. olvasó; itt csak röviden megjegyzem, hogy a könyvtár 4—5 ezer kötetből áll, van rendes catalogusa s részletesebb ismertetése megérdemelné a fáradságot.

¹⁾ Ipolyi: A pozsonyi káptalan XIV. századi könyvtára. Új Magyar Múzeum VI. köt. 167 l.

Knauz: A pozsonyi kápt. kéziratai, a Magyar Sion 1865-iki évfolyamában. És külön lenyomatban is.

A codexek, egy Terentius kivételével, nagyobbára a theologia köréből valók, s hittani fejtegetéseket, prédikációkat, mise-mondó és imádságos könyveket foglalnak magukban.

Reánk nézve érdekesek annyiban, a mennyiben a 8-ik számú codex Jánossi Miklós a deesi vár castellanusának, a 13-ik számú bizonyos Pesthy Antalnak és a 19-ik számú bizonyos Bártfay Jakabnak tulajdonához tartozott, a mint ezt az első codexen lévő XVI-ik s a két utóbbin XV. századi jegyzetek bizonyítják. S a mit első helyen kellett volna említenünk van közöttük olyan is,¹⁾ melyet egy 1631-ből eredő jegyzet Mátyás király könyvtárának vindikál s egy másik olyan²⁾ mely egészen a Corvin-codexek izlésében van kiállítva.

Végre megjegyezzük hogy kéziratok mind latin nyelvűek, s mint adalékot középkori könyvtáraink történetéhez, betűrendes sorozatban közöljük őket a mint következik:

1. Antiphonale. — XV. századi hártycodex, ívrétben, 57 levél, év nélkül.

A székesegyházak és kolostorok zsolozsmáinál használt egyházi könyv, mely énekeket, antiphonákat és zsolnárokat Gergely-féle hangjegyekkel tartalmaz.

Az egykorú bőrkötésből csak a fatáblák maradtak meg. (No. 94).

2. Biblia Sacra Veteris Testamenti. — XV. századi papircodex, ívrét, 314 levél; góth betűkkel, két hasábban kiállítva, vörös és kék színű kezdőkkel, a végén csonka. — Tartalmazza a szentírás ó-szövetségi könyveit sz. Jeromos előszavával együtt, s terjed Jób könyvének 42-ik fejezetéig hol a szöveg a 9-ik verssel megszakad.

Szarvasbőrkötés, köldökök és rézsarkok nyomaival. (No. 98).

3. Breviarium. — Papircodex a XV. századból, 4-edrét, 218 levél, elején közepén és végén csonka.

Góth betűkkel van írva s a zsolozsmákhoz szükséges zsolnárokat, imádságokat és szent leczkéket tartalmazza. A calendariumban a magyar szentek a maguk helyén soroltatnak elő, s mindeniknek van külön officiuma. Tehát magyarországi zárdák számára iratott.

¹⁾ A 8. sz. alatti.

²⁾ A 11. számú codex.

Egykorú kötését nélkülözi s csak egy hártylevélbe van fűzve. (No. 59).

4. *Commune Sanctorum*. — XV-ik századi papircodex ívrétben, 120 levél, a végén csonka.

Két hasábon góth betűkkel van írva s ismeretlen szerzőnek prédikációit foglalja magában.

Egykorú bőrkötés. (No. 85).

5. *Conciones Anni*. — 1472-ben, ívrétű papiron két hasábon góth betűkkel írt predikációs könyv, mely 420 levélből áll s a szövegben négy féle írást tüntet fel.

Colophonja: »*Laus Deo pax vivis requies eterna defunctis anno domini 1472 die 6-a mensis septembris.*«

Egykorú bőrkötés köldökökkel és egy rézkapocscsal. (No. 83.)

6. *Conciones*. — M. *Johannis Nyder Tractatus de lepra morali*. — Ívrétű, 1457-ben készült papirkézirat, 396 levéllel. Szent beszédek tartalmaz. Az utolsó levél 2-ik lapján a leíró megnevezi magát: »*Joannes Fabry de pergbach Anno domini 1457 Deo gratias.*« Ezzel a codexnek vége.

Egykorú barna bőrkötés köldökökkel. (No. 95).

7. *Conciones M. H. de Hassia*. — *Vocabularium latino-germanicum*. — *De beata virgine*. — Két hasábon góth cursiv betűkkel írt, XV. századi ívrétű papirkézirat, mely 336 levélből áll s Hasselbach Henrik latin beszédeit, továbbá latin-német szótárt és »*de beata virgine*« című munkát foglal magában. Az első rész majdnem egészen teljes, a vocabularium csak L betűig terjed, a következő betűk levelei, valamint a harmadik munkának vége ki van tépve.

Egykorú kötés rézsarkokkal, kapocsokkal s köldökökkel. (Nr. 97.)

8. *Cyrrillus Alexandrinus: Expositio in Cantica Canticorum*. — Hártycodex a XIV. század végéről vagy a XV. elejéről, kis ívrét, 106 levél, elején csonka; egy 1631-ből fönmaradt jegyzet szerint Mátyás király könyvtárából való.

Fehér hárt्यान, szép góth betűkkel egy hasábon van írva, s csinos színes kezdőbetűi valamint egész kiállításja tanúsítja, hogy az ékesebb codexek közül származik. Elejéről az első quaternio ki van tépve, azt tehát hogy a címlapon milyen festése esetleg

czimere lehetett, s ki volt egykori tulajdonosa positivitással nem tudhatjuk. Van azonban borítéka belső lapján egy latin jegyzet, mely a codexet Mátyás király könyvtárának vindikálja s nekünk kötelességünkké teszi, hogy származásával tüzetesen foglalkozunk.

Az első könyvtábla belső oldalán u. i. ezeket olvassuk: »Hunc libellum quidam captivus hungarus liberatus e turcica captivitate (de) Buda, ibidem dum semel debuisset Bibliothecam Regiam purgasse hunc clam etulit, et R. Comareni Magnifico Ernesto a Kolonicz supremo Capitano obtulit, ille autem parocho ibidem germanicae et hungaricae Ecclesiae Michaeli Ladislao Lony ddto 1631. 18 die Novembris. . .« Eszerint tehát a codex, egy török fogságban volt magyar fogoly közvetítésével került a királyi könyvtárból Kolonicz Ernő komáromi várkapitány birtokába, ki azt 1631. nov. 18-án Lony Mihály László ottani lelkésznek ajándékozta.

Mennyi értéket tulajdonítsunk ezen jegyzetnek, melynek írása egykorúsága mellett tanuskodik? S általában mi a bibliographia álláspontja az ilyen jegyzetekkel szemben? Erre nézve megjegyezzük a következőket.

Köztudomásu dolog, hogy a könyvkereskedés legelső acrajától kezdve napjainkig, élelmes gyűjtők és kereskedők könyveik értékének emelésére, azok tábláit leleményesebbnél leleményesebb jegyzetekkel szokták ellátni; melyeket aztán igazi értékökre leszállítani, a szakszerűen úzótt bibliographia feladata. De tudva van az is, hogy a bibliographusok mindenkor kiváló súlyt fektettek a könyvtáblák belső oldalait borító olyan jegyzetekre, melyeknek valódiságában alaposan kételkedni okuk nem volt. Ily jegyzetek igen tanulságosak, a könyv származásához és viszonyosságaihoz lényeges adalékokat szolgáltatnak s igen gyakran a bűvárt az igazi nyomra vezetik.

Különösen a nevezetesebb európai könyvtárakból kikerült codexekkel történt meg, hogy az új birtokos jegyzettel látta el őket, melyben nationaléjüket röviden adta elő.

Igy találunk a bécsi cs. udvari, a müncheni királyi, a drezdai királyi a wolfenbütteli hercegi stb. a nürnbergi városi könyvtárakban könyveket, melyek a miénkhez hasonló jegyzettel bírnak, s fogoly.katonák közvetítésével a budai könyvtárból jutottak az illető gyűjteményekbe. S így akadunk európaszerzte minden neveze-

tesebb könyvtárban könyvekre, melyeknek táblajegyzetei más gyűjtemények eredetére vallanak s azt bizonyítják, hogy valamint a népeknek úgy a könyveknek is a középkorban meg volt a maga migratiója, s nagy feladatot oldana meg az, ki ezen migratióknak történetét írná meg.

De hogy a fönntemlített codexre visszatérjünk, meg kell jegeznünk, hogy tudomásunk szerint hazánkban még két codex létezik, melyet két különböző ugyan, de XVII. századi és szintén komáromi kéz olyanoknak jelölt meg, melyeknek eredete Mátyás király könyvtárára vezethető vissza. Az egyik a szentantali ferencziek, a másik a Nemzeti Múzeum könyvtárának tulajdona.

Az első: »Sermones S. Leonis Papae« című, XV. századból való, s kétségbe nem vonható bizonyítékoknál fogva Zrednai Vitéz Jánosnak képezte tulajdonát, s ennek könyvtárával került a világhírű Corvinába. E kézirat első lapján a következő XVII. századi jegyzetet találjuk: »Hic liber ex Bibliotheca Mathiae Corvini Regis Ungariae quae modo Budae captiva detinetur eliberatus ad me devenit. Em. R. Péczeli m. p.« Kiténik tehát, hogy e codex Mátyás király könyvtárából került Királyi-Péczeli Imre birtokába, ki a XVII. század első tizedeiben a komáromi ref. iskola professora, s később érsekujvári prédikátor volt. — Vannak még más jegyzetek is rajta, melyek a könyv további vándorlására vetnek érdekes világot, de azokat mint tárgyunkra szorososan nem vonatkozókat mellőzve, áttérünk a másik codexre.

Ez egy XV. századi palimpsest, melyet Jankovich nyomán igen sokan Corvincodexnek tartanak s Cicerónak de finibus Bonorum et malorum« című munkáját tartalmazza: Származását a következő egykorú jegyzet örökölte meg: »Anno Domini 1686. 17-a 7-bris. Occasione recuperatione arcis Budensis hic liber manu scriptus Ciceronis, ex famigeratissima beatae olim reminiscientiae Regis Hungariae Mathiae Corvini bibliotheca, per me Martinum Hajnal Inclyti Cottus Comaromiensis iurassorem et generalem dicti Cottus Perceptorem in memoriam eiusdem foelicis recordationis Regis est translatus«; miből megtudjuk, hogy a codexet Budavár visszafoglalása alkalmával, Mátyás király könyvtárából

Hajnal Márton komárommegyei főpénztárnok mentette meg 1686. sept. 17-én.

Ime tehát három codex, melyet három különböző időszakban, három különböző komáromi egyén olyanoknak jelölt meg, melyek részöket a Corvina dicsőségéből kéri!

Meg kell itt jegyeznünk, hogy a XVII. században Mátyás király könyvtárának egy része — mint Péczeli is megjegyzi — még Budán volt, s a sok külföldi tudós önzőerdeklődése felkellette a figyelmet iránta a hazai tudósokban épen úgy, mint a vár katonáinál, kik ha szerét tehették egy-egy példányt eltulajdonítottak belőle.

Ily közvetítéssel került a mi példányunk is Komáromba, bár mint egy rajta levő XVI. századi jegyzet tanusítja, már azelőtt Jánosi Miklós deési Castellanus s utána a ffileki (így) zárda tulajdonához tartozott. S ha kiállításának minden sajátságait egybevetjük, azon könyvekhez kell azt soroznunk, melyeket Mátyás király vagy már a királyi könyvtárban talált, vagy pedig a könyvpiacon készleteiből vásároltatott össze s a világhírű Corvinába kebeleztetett be.

A codex, Alexandriai Cyrill magyarázatát tartalmazza az énekek énekéről, s »prelibatus ad ipsam litteram accedamus cuius accessus talis est« etc. kezdettel indul meg; vörös inscriptiókban és gyakori javításokban gazdag, s egész 104. levél: »compositorum et expositorum utriusque operis gratias agamus Amen.« szókig egy befejezett egésznet képez; 105. levélen, XV. századi ugyan, de az előbbitől eltérő irással »Incipiunt capitula primi libri« felirattal más munka kezdődik, két levelet vesz igénybe s a codex tartalmát berekeszti.

Egykorú barna bőrkötés, igen jól conservált rézsarkokkal. (Nr. 53.)

9. Diurnale. — XIV. századi zsolozsmás könyv, 8-adrétben finom hártján goth betűkkel kiállítva, a végén csonka.

A flamand könyvfestészeti iskola termékeihez tartozik s igen szép arabeszk kezdőket mutat fel.

Kötése préselt disznóbőr két rézkapocscsal és 1561. évi felirattal. (Nr. 3.)

10. *Expositio Psalmorum*. — 1435-ben két hasábon készült goth jellemű papir-codex, mely 254 ívrétű levélből áll. A

boríték-tábla belső részén egykorú írással olvassuk: »In isto libro continentur sermones per quadragesimam Nicolai de Miklspacher Et prima pars hiemalis narrationis.« Colophonja 251, levél 2. lapon: »Explicit prima pars hyemalis huius (narracionis) Et est finita sabbato per manus cuiusdam Jacobi Greymmel de znoyma sub anno domini M. CCCC.^c XXXV. — XV. Kalendas septembris sabbato ante Mathie apostoli et evangelistae« etc. A még hátralevő három levelet register foglalja el.

Egykorú vörös bőrkötés köldökökkel. (Nr. 90.)

11. Coelii Lactantii Firmiani: Divinarum Institutionum adversus gentes Libri IX. — De ira Dei ad Donatum. — Basili Magni Libellus De institutione iuvenum per Leonardum Aretinum traductus. — XV. századi 4-edrétű papír-codex, 196 levél, év nélkül; valószínűleg Mátyás király könyvtárából való.

Szép papíron, olasz cursiv betűkkel egy hasábon, a Corvin-codexek ízlésében van kiállítva, s kezdő betűi 9 aranszegélyű miniatúrt képeznek. Ezekon kívül sok csinos kivitelű színes initialéval is ékeskedik.

Az első levél első lapján rubrummal írt tartalom-jegyzék nyitja meg a codex kezdetét, s a tulajdonképeni címlap ugyanezen levél második lapján van, hol a lapszélek szép arabeszk festést tüntetnek fel. Az alsó margóban egykor a tulajdonos címere volt, de ennek helyét kivágva s más papirossal pótolva találjuk. Valószínűleg ez is a budai könyvtárból került ide, bár kiállítási jellegén kívül semmi indiciumunk ninesen, melynek alapján a Corvinák közé sorozhatnók. Ujabb kötése megfosztotta azt egykorú borítékától és vágásától, s most csak egyszerű kemény papírtáblákkal bír.

A szöveg szakaszai vörös felíratokkal vannak ellátva, s a sorok között úgy, mint a margókon gyakori emendatiókkal találkozunk.

A codex első levél második lapján, uncialis inscriptióval és következő szöveggel kezdődik: »L. Coelii Lactantii firmiani diuinarum institutionum adversus gentes Liber primus de falsa religione ad Constantinum Imperatorem feliciter incipit. Magno et excellenti ingenio« etc. s sz. Vazul munkájával 196. levél máso-

dik lapján a következő szavakkal végződik: »minime recta consilia aspernantes. Deo gracias.« — A 192, 193. és 194. levél üres. (Nr. 87.)

12. *Logica*. — A kézirat-jegyzékben ezen cím alatt van bevezetve; voltaképen azonban theologiai tractatusokat tartalmaz. XV. században, góth cursiv betűkkel íratott s 4-edrétben 189 levélből áll. Eleje és vége csonka. A tractatusok között előfordulnak: »De celebratione misse; de confirmatione; de bigamia« és hasonlók.

Egykorú kötés. (Nr. 46.)

13. *Manipulus Florum*. — *Tractatus de Sacramentis*. — *Beati Isidori de summo bono*. — Ívrétű, 132 levélből álló, theologiai tartalmú papir-codex, 1380 és 1382-ben két hasábon góth betűkkel írva.

Három külön munkát foglal magában. Az elsőnek colophonja: »Explicit manipulus florum et cetera sub anno domini millesimo trecentesimo octuagesimo, die precedenti octavarum Assumpcionis beate marie virginis et cetera amen. per omnia« . . . mely után »Maria matko ma« stb. cseh imádság következik s a második munka veszi kezdetét. A harmadik rész 132 levélen a következő colophonnal végződik: »Explicit liber quartus beati hysidori de summo bono finitus sub anno domini millesimo ccc.lxxx secundo. — Ugyanitt XV. századi cursiv írással a következő jegyzetet találjuk: »Iste liber est decessus fratri Antonio de Pesth ethabet pater generalis potestatem auferendi et tribuendi alicui fratri, relictusque in Schak(tuma)¹⁾

Egykorú szarvasbórkötés köldökökkel. (Nr. 84.)

14. *Missale*. — Misemondó könyv 4-rétben, mely 1459-ben góth betűkkel hártván és papiron íratott s 175 levélből áll.

Boritéka egykorú barna bőr, melyen a köldökök még egészen meg vannak. (Nr 49.)

15. *Missale cum missis votivis*. — Misemondó könyv kézi használatra, a XIV. századból, kis 8-adrét, IX és 135 levél, év nélkül.

¹⁾ Talán Csáktornya, hol a sz Ferenczieknek még máig van zárdájok.

Jól készített hártyan, góth betűkkel van írva, melyek öt különböző kézre vallanak. Az iniálék vörösek és kékek, az in-scriptiók vörösek.

Börkötés. (Nr. 2.)

16. *Postilla de Sanctis. — Tractatus fratris Johannis de Hasselbach lectoris friburgensis de instructione confessoris. — Guillelmi Durandi Episcopi numatensis (?) nonnulla opera. —* A kézirat 1435-ben góth betűkkel két hasábon készült, s ívrétben 233 levélből áll. A végéről vagy 25 levél ki van tépve.

A leíró a végén megnevezi magát: »Scriptum per manus Gebhardi Scholasti(ci) tunc temporis in Hamburg 1435.«

Egykorú vörös börkötés. (Nr. 92.)

17. *Postillae in libros Evangeliorum S. Mathei. —* XIV. századi papir-codex, ívrétben, 204 levél, igen jó állapotban.

Két hasábon góth betűkkel van írva s Máté evangéliumának magyarázatát foglalja magában.

Szarvasbörkötés, melyről a köldökök hiányzanak. (Nr. 96.)

18. *Sanctorum Vitae. —* XV. századi papir-codex, ívrét, 202 levél, év nélkül, a végén csonka.

Két hasábon góth betűkkel készült, s szent beszédeket tartalmaz.

Egykorú börkötés. (Nr. 86.)

19. *Sermones Sacri. —* Ívrétű papirkézirat a XV. századból, 197 levél, a végén csonka.

Latin és német szent beszédeket tartalmaz, s két hasábon góth betűkkel készült. Kezdetén XV. századi írással az egykori birtokos nevét olvassuk: »Liber Jacobi de Bartpha decretorum baccalaureus orate pro est.« — Ki legyen ezen Bártfai Jakab, ezt inkább kérdezzhetjük, mint mondhatjuk.

Kötése egykorú. (Nr. 93.)

20. *Sermones Sacri. —* Isidori libellus ad quemdam juvenem. — Ívrétű, 214 levélre terjedő, jól conservált papirkézirat, mely két hasábon, góth cursiv betűkkel 1477-ben íratott. — Szent beszédeket és erkölcsi tanításokat foglal magában.

Egykorú kötés. (Nr. 88.)

21. P. Terentii Afri Comoediae. — Ívrétben egy hasábon, góth betűkkel írt papirkézirat, 110 levél, igen sok rubrummal.

Íratott 1462. okt. 7-én s a Calliopius-féle Terentiusokhoz tartozik. Colophonja: »Finis 1462 7-a Oktobris Terencii Publii Afri Comici liber explicit feliciter.« Ezután egy sor rasura következik, mely a scriptorról vagy a tulajdonosról adhatott volna felvi ágosítást.

E codex belértékéről, Abel Jenő derék fiatal philologusunk az Egyet. Philol. Közlöny f. é. első füzetében emlékezett meg. Bórkötés. (Nr. 91.)

22. S. Thomae De Aquino: Tractatus de Virtutibus et Viciis. — Johannis Presbyteri: De essentia divinitatis et membris corporalibus. De Deo transumptivo. — Egidii Romani Archiepiscopi: Tractatus de tribus malis mundi. — Vegyestartalmú papir-codex a XV. századból, ívrét 230 levél, közben-közben több levél ki van szakítva. Góth jellemű, két hasábos írás, sok initialevél, melyek tollrajzokat képviselnek.

Egykorú barna bőrkötés rézkapcsokkal. (Nr. 101.)

Ezek azon codexek, melyeknek létezéséről a tudományos világot röviden tudósítani kívántam, s midőn ismertetésüket itt befejezem, kötelességemnek tartom egyuttal ft. Orgony Callistus zárda-főnök úrnak, kinek engedélyével a könyvtárban kutathattam, továbbá nt. Elek Theodorik és Besko Dániel uraknak, kik szíves közreműködésükkel két napi munkálkodásomat elősegítették, őszinte köszönetemet kifejezni.

Vegyes közlemények.

A M. Nemzeti Múzeum történeti- és irodalom-történeti kiállításában a folyó évi január-hó folytán a müncheni királyi könyvtár és a bécsi cs. k. udvari könyvtár Vitéz-codexei közszemlére ki voltak téve. Megemlítjük, hogy ezen kiállítás, a folyó évben is, minden kedden és csütörtökön megnyittasik a közönségnek.